

Nyelv és identitás¹

(A finn irodalmi nyelv fejlődéstörténetéhez)

Két évvel ezelőtt volt J. V. Snellman, finn filozófus és államférfi halálának centenáriuma. Idén lesz százhusz éve annak, hogy a finn nyelv — cári rendeletre — elnyerte hivatalos helyét és jogait a Finn Nagyhercegségben a svéd nyelv mellett. Az 1863-as nyelvi törvény Snellman életművének egyik fő eredménye volt. A törvény oly módon szabályozta a finn nyelv pozícióját, hogy még most is érezhető a hatása, ahogyan a finn nyelvet használjuk, s ahogyan viszonyulunk hozzá. Amikor a finn nyelvről és a finn identitásról beszélünk, mindig Snellmanra és eszmei örökségére kell gondolnunk. Mégis egy kicsit korábról kell kezdenünk.

Amikor fiatal magiszterként Snellman nyelvi és nemzetiség-politikai programját tervezte, a finn nyelv éppen akkor kezdett kilábalni addigi történelmének legsúlyosabb válságából, az úgynevezett nyelvjárási harcból. A nyelvjárások harcát általában úgy jellemzik, mint a nyugati és a keleti nyelvjárások küzdelmét az irodalmi nyelvi hegemoniáért. Ezt a küzdelmet sokan személyekhez szokták kötni, s a nyugati finn Kustaa Renvall és a keleti finn K. A. Gottlund közti vitára szokták érteni. Ez a nézet azonban túlságosan leegyszerűsíti a kérdést. A nyelvjárások harcában nem arról volt szó, hogy melyik nyelvjárást helyezték a másik fölé, hanem arról, mennyire kell egységesnek lennie az irodalmi nyelvnek. Gottlundot idézem, aki azt írta, hogy „könyvünkbe (értsd: irodalmi nyelvünkbe) minden olyan vonás bevezethető és helyesíthető, amely természetesnek hat a beszédben”, s továbbá „ha a beszéd sokféle, legyen az írás is sokféle!” („Jokainen piirre on otollinen ja sopiva kirjaamme, joka on luonnollinen puheessamme; jos puhuminen on monellainen, niin olkoon myös kirjuttaminen monellainen”). Ezen az alapon a nyelvhasználat számára csupán egyetlen „törvényt” szabott: „Írj, ahogy beszélsz, és beszélj, ahogy szoktál” („kirjuta niin kuin puhutaan ja puhu niin kuin hoastetaan!”)

Némileg érthető, hogy Gottlund radikális programja, amely tehát a beszélt nyelvet az írott nyelv fölé helyezte, vereséget szenvedett. S amikor ráadásul a Kalevala a nyugati nyelvjárásokon alapuló irodalmi nyelvbe egy csomó keleti elemet vitt be, a nyelvjárások harcának leghevesebb szakasza véget ért, s az irodalmi nyelv egységét már semmi sem fenyegette. Az irodalmi nyelv és a beszélt nyelv viszonya is a régi maradt: a beszélt nyelv formáit továbbra is csak a nyelvjárások képviselték (az iro-

¹ Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportjának 1983. október 11-ei ülésén. — S. Á.

dalmi nyelvnek megfelelő beszélt köznyelv akkor még nem volt), és a nyelvjárások maguk is alárendelt szerepet játszottak az irodalmi nyelvvel szemben.

A nyelvjárások harca tehát éppenhogy lecsendesedett, amikor Snellman színre lépett. Noha Snellman maga nem volt nyelvész, világosan látta, milyen fontos szerepe van a nyelvnek a közösségi identitás formálásában. Snellman szerint a nyelvben benne van a közös nemzeti tudat: „a nemzet nyelvében és irodalmában él az emberiség javára”. Az anyanyelvi irodalom funkciója egy-egy nép specifikumának kifejezése. Ugyanakkor az anyanyelvű irodalom összekötő kapocs kell hogy legyen az azonos nyelvet beszélők között.

Snellman gondolkodásában világosan látható a vonal: az irodalmi nyelv fejlesztése — az anyanyelvi irodalom megteremtése — az egész népnek a politikai gondolkodásra való ébresztése. A nyelv tehát a legfontosabb eszköz abban a törekvésben, hogy a nép kifejezze saját specifikitását, ugyanakkor a nyelv a társadalmi haladásnak is elsőrendű feltétele.

Snellman gondolatainak alapján érthetővé válik, hogy a finn nyelvnek igen nagy szimbolikus jelentősége lett. A finn nyelv kezdte képviselni a finn nemzeti mozgalmat: az volt a feladata, hogy az egész finn népet egyesítse a snellmani ideológia szellemében. Hasonlóképpen érthető, hogy csakis a mindenki számára közös irodalmi nyelv lehet egységesítő tényező. Ebből a szempontból Snellman ott folytathatta, ahol a nyelvjárások harca befejeződött. Snellman egyben — akarva vagy akaratlanul — jó előre kijelölte azt az utat, amelyen a finn nyelv művelők elindultak, hogy a következő évtizedekben irányítsák a finn népet. Csak néhány dologra szeretnék utalni.

Az egyik ilyen a finn nyelv művelésben uralkodóvá vált purista hagyomány, amelynek születését August Ahlqvistnak, „a szigorú kertésznek” a nevével szokták összekapcsolni. Minthogy a finn nyelvet a finn identitás szimbólumának tartották, meg kellett tisztítani az idegen elemektől. A XIX. század második felét a szigorú nyelvi purizmus korszakának tarthatjuk. A nyelv művelést, a „tisztá” és „helyes” finn nyelvhasználatra való törekvést az egész finn értelmiség ügyének kezdték tartani, s noha például a szókincs finnesítését egyéb más okok is indokolták (többek között az érthetőség), mégis felvetődhet a kérdés, vajon az idegen elemeket ellenző tradíció olyan merev formákat öltött volna-e, mint amelyet, ha a háttérben nem lett volna ott a snellmani ideológia, amely szerint a nyelv funkciója a közös nemzeti tudat összefoglalása.

A nyelv művelés azonban nem korlátozódott csupán az idegen eredetű elemek kiküszöbölésére, hanem ráirányult a nyelvjárási jelenségekre és a beszélt nyelvre is. Minthogy a finn nyelvnek Snellman szerint az volt a feladata, hogy egységesítse a finn népet, az irodalmi nyelvben és az ezen alapuló művelt köznyelvben kerülni kellett a regionális nyelvi vonásokat. Ez az alapelv volt August Ahlqvist óta a nyelv művelők vezérfonala. (Természetesen felvetődhet a kérdés, mennyire befolyásolták Ahlqvistot a snellmani eszmék, s mennyire gyakorolt hatást rá a saját személyes tragédiája: Ahlqvist ugyanis egész életében szégyellte, hogy törvénytelen gyermek;

azáltal hogy nyíltan fellépett a savói nyelvjárás ellen, saját kapcsolatait, rokoni szálait akarta megszakítani anyjával és nemzetségével.)

Az anyanyelv tisztaságával kapcsolatos kérdéshez olyan nézetek is hozzátartoztak, amelyek a nyelvi rendszer következetessé tételét és a finn módszerek előtérbe helyezését célozták. Csak néhány példát hozok fel.

A finn irodalmi nyelvben az egyes szám 1. személyű birtokost a *-ni* raggal fejezik ki, s ehhez a különösen hangsúlyos esetekben a megfelelő személyes névmás genitivusa járulhat, pl.:

löysin jo kirjani 'már megtaláltam a könyvem'

löysitkö jo kirjani? 'már megtaláltad a könyvem?'

löysitkö jo minun kirjani? 'megtaláltad már az *én* könyvem?'

(az utóbbiban a birtokviszony különösen hangsúlyos).

A népnyelvben annyiban más a szabály, hogy a *minun*+*-ni* típus nem különösen hangsúlyos; az, hogy a két típus közül melyiket választják (*-ni* vagy *minun*+*-ni*), attól függ, hogy a birtokviszony a mondat alanyával azonos-e, vagy pedig a mondaton kívülre utal, tehát:

(minä) löysin jo kirjani '(*én*) már megtaláltam a könyvem'

löysitkö (sinä) jo minun kirjani? 'megtaláltad (*te*) már az *én* könyvem?'

Amikor a korábbi nyelvművelők hangsúlyozták a finn nyelv ragozó voltát és a redundancia elkerülését, egyúttal megbontották a népnyelvre jellemző rendszert, amelynek alapja a birtok és a birtokos közti kapcsolat volt.

Ugyanez történt pl. az igeragozás többes 3. személyében. Bizonyára ismeretes, hogy az irodalmi nyelvben e tekintetben teljes kongruencia van, pl.

pojat juoksevat 'a fiúk szaladnak'

miehet tulivat metsästä 'a férfiak megjöttek az erdőből'.

A népnyelvben a hasonló példákban leginkább inkongruencia található:

pojat juoksee 'a fiúk szalad'

miehet tuli mettästä 'a férfiak megjött az erdőből'.

A *vat* ragos egyeztető típus (*juoksevat*, *tulivat*) azonban nem ismeretlen a népnyelvben, ezt azonban csak akkor használják, ha az alany nincs kitéve a mondatban, pl.

miehet tuli illalla mettästä (sitten söivät ja panivat sitten maata 'a férfiak este megjött az erdőből) aztán ettek és azután aludni mentek'.

A népnyelvben tehát a kongruencia és inkongruencia-típus között világos törekvés észlelhető a komplementáris disztribúcióra. Ezenkívül ennek még szövegnyelvi funkciója is van. Az irodalmi nyelvben nem lehetséges az ehhez hasonló váltakozás. E tekintetben a korai nyelvművelők a nyelvi rendszer kialakításával sokat vették a sokkal finomabban árnyalt népnyelvi rendszer ellen.

Ehhez hasonló példát, amelyben az eredetileg sokrétűbb rendszert egyszerűsítették az irodalmi nyelvben, sokat lehetne még felhozni, de talán a fentiek elegendőek a mondandó bizonyításához.

Még egy hagyományra kell felhívunk a figyelmet, amely láthatóan Snellman

nyelvelméletében gyökerezik. Ezen itt az irodalmi nyelvhez való idealisztikus vagy talán egyenesen mítikus viszonyulást értem. Idézem Martti Rapolának 50 évvel korábbi írását: „Az irodalmi nyelv a nemzet kultúráját globálisan, osztatlan társadalmi és nemzeti erőként képviseli, a kultúrát mint olyat, tiszta és feltétlen tényként. Éppen azért, mert tudatosan fejlesztették, s mert ápolására a nemzet legkiválóbb személyei fordítottak gondot az idők folyamán, egyre tökéletesebben ért el egy olyan képességet, amelyhez hasonló egyetlen nyelvjárásnak sincs meg, amellyel be tud hatolni az érzékek fölötti valóságba, és ki tud fejezni az anyagtalan/immateriális eszmevilágra irányuló gondolatokat és érzéseket is. A nemzet léte szempontjából nincs ezen a világon értékeesebb, mint a nemzet éltető eszméje, a nemzeti eszme.”

Rapola szavaiból világosan kitűnik a snellmani eszme: az irodalmi nyelv a nemzet kulturális értékeinek a mércéje, a legtisztább formában képviseli a nemzet kultúráját, s csakis általa, s nem valamilyen nyelvjárás vagy egyéb nyelvi változat/forma által tud az egyén részesülni a nemzet szellemi értékeiből.

Hogy a XIX. század második felének normatív hagyományát könnyebben meg lehessen érteni, bele kell helyezni eszmei és történelmi összefüggéseibe. A háttérben Snellman nyelv- és társadalompolitikai gondolkodásmódja áll, amely erőteljesen hangsúlyozta a finn nyelv jelentőségét mint az általános finn identitás megeremtőjét és hordozóját. Ezzel az ideológiával Aleksis Kivi került szembe legelősebben, aki a „tisztá” finn nyelv helyett idegen és nyelvjárási elemeket is használt műveiben. Amikor az 1870-es évek finn érzületű emberei eltávolodtak Aleksis Kivitől, következetes nyelvpolitikai állásfoglalásukat juttatták kifejezésre.

Az erős nyelvi purizmusnak a nyelv nemzeti identitást hangsúlyozó jelentőségével való összekapcsolása nem ritka jelenség. Hasonlóra találunk példát Észtországban, ahol a XX. század elején a német eredetű elemektől kezdték megtisztítani a nyelvet. A nyelvnek és a nemzeti identitásnak az összekapcsolása viszont feltételezi, hogy a nyelv a beszélők körében elég erős szimbolikus értéket/jelentést kap. Amikor Finnországban a „tisztá” irodalmi nyelv jelentőségét hangsúlyozták (még a tehetséges személyek feláldozása árán is), tudatos tendencia nyilvánult meg a finn identitás megeremtésére.

Talán érdemes megemlíteni, hogy ellenkező esetre is van példa. Vannak olyan nyelvi közösségek, amelyekben az egyéni nyelvi identitás megőrzése a közösségi normák elé helyeződik. Jó példa az ilyen közösségre Norvégia, ahol az iskola is törekszik a nyelvjárások megőrzésére; az országban két irodalmi nyelv van, amelyek más-más nyelvjárásokon alapulnak. (A norvégiai nyelvi viszonyoknak is megvan a maguk történelmi háttere, amelyről itt nem akarok részletesebben szólni.)

Az utóbbi száz esztendő folyamán a finn nyelv helyzete lényegesen megváltozott nálunk: szerepét senki sem vonja kétségbe. Ez a változás a nyelvhasználatban és a nyelv iránti magatartásban is tükröződik. Egyben a nyelv identitást teremtő funkciója is átalakul: a finn nyelv ugyanis már nem csupán a finn identitás megjelenítője, hanem inkább a különböző részkultúrák és területi csoportok jellemzője.

A változás tisztán kivethető az irodalom nyelvében. Väinö Linna *Ismeretlen ka-*

tona című műve volt talán az első, amelyben az író tudatosan alkalmazta a nyelvjárási alapú köznyelvet/beszélt nyelvet a szereplők jellemzésében. Később a városi nyelv, a különféle szociolektusok is szót kaptak a finn szépirodalomban. Ma már a finn íróknak nem kell félniük attól — mint még néhány évtizeddel ezelőtt —, hogy a beszélt nyelv felhasználása miatt Aleksis Kivi sorsára jutnak.

A beszélt nyelv/köznyelv is kezd szabadosabbá válni. A XIX. század végi ahlqvisti hagyomány miatt különösen az értelmiség igyekezett az irodalmi nyelvi normák szerint beszélni. Az utóbbi évek kutatásai kiderítették, hogy a középkorú és a fiatalabb beszélők hétköznapi nyelvhasználatukban iskolai végzettségüktől és társadalmi helyzetüktől függetlenül távolodnak az irodalmi beszédmódtól. Lehet, hogy a köznyelv legirodalmibb formája leginkább az ünnepségek „ceremónianyelve”-ként fog funkcionálni.

Mindkét jelenség: a nyelvjárások és más beszélt nyelvi változatok megjelenése a szépirodalomban, valamint a beszélt köznyelv eltávolodása az irodalmi nyelvtől, azonos irányba mutat, nevezetesen, hogy a nyelvi purizmus jelensége meggyengül. Ez pedig egészen nyilvánvalóan a nyelvi identitás jellegének megváltozását vonja maga után. A közös finn identitás különböző csoport-identitássá hullik szét, s ezzel egyidőben a beszélt köznyelv különböző regionális köznyelvekre, szociális nyelvjárásokra stb. bomlik fel. Lassan részben kezd megvalósulni az a gottlundi elképzelés, hogy bár az írott nyelv egységes marad, mindenki beszéljen a saját módján, ahogy tud.

Az egyén számára általában a közösség valamelyik regionális vagy szociális nyelvváltozata vonzóbb mint a többi. Legtöbbször ez az a nyelvváltozat, amelyet a beszélő gyermekkorában elsajátított, s amely az ő szellemi gyökereinek része. Még a szülőhelyről való elköltözés után is könnyű szimpátiát érezni az azonos módon beszélő idegen egyén iránt. Egy Észak-Karjalából Tamperébe költözött bolti eladó szerint a másik ember lehet akár unszimpatikus is, de ha észak-karjalai nyelvjárásban beszél, azonnal „meleg érzés” támad benne a beszélő iránt.

A helyzet manapság teljesen más, mint száz évvel ezelőtt. Annak idején az volt a nyelv funkciója, hogy erősítse a finn identitást. Ennek érdekében a normativitás helyzete is stabil volt. Jelenleg a nyelvi identitásnak inkább az a feladata, hogy támogatassa és kifejezze az egyéni, személyes vonásokat. Ezért gyengébb manapság a nyelvi normativizmus a finn nyelvhasználatban.

A nyelvi identitás természetének és a nyelvi normák szükségességének a kérdése az anyanyelvi oktatásban és a nyelv művelésben kerül előtérbe. Mindaddig, amíg a snellmani—ahlqvisti törekvés volt érvényben a „tisza” nyelv elérésére, a nyelvhelyesség szerepe az iskolai oktatásban is szilárd volt. Gyakorlatilag ez abban nyilvánult meg, hogy az iskolában tudatosan irodalmi nyelvűvé akarták átalakítani a gyereket. E törekvésben az volt a legrosszabb, hogy nem csupán bizonyos nyelvi alakok megváltoztatásáról volt szó, hanem a gyermek személyiségében bekövetkező törésről is. Antti Eskola professzor szavaival az iskola „nyelvi és kulturális zavart” okozott a gyermek tudatában. Az a nyelv, amelyben a gyerekek felnőttek, és amely a világképeknek

az alapja volt, s amely őt a közvetlen környezetének embereihez hozzákapcsolta, most egyszerre „hibás” és szégyellnivaló lett.

Nyilvánvaló, hogy amikor a közösségi magatartásformák és értékek megváltoznak, különféle ellentmondások alakulnak ki. Így például nálunk ma is párhuzamosan él még a múlt századi normatív hagyomány és a beszélők személyi identitását hangsúlyozó nézet, mely utóbbi az elmúlt évtizedekben megerősödött.

Ennek az ellentétnek a tudatosítása hatást kell hogy gyakoroljon az anyanyelvi tanárok és a nyelvművelők munkájára egyaránt. A nyelv mint közösségi és egyedi identitást teremtő erő mindig függ az időkeretektől. A XIX. század végén szükség volt „a szigorú kertészre”, aki kész volt feláldozni még Aleksis Kivi individuális nyelvi identitását is a közösségi érdekeknek. Jelenleg nincs szükség a közösségi/kollektív identitás hangsúlyozására, ezért a várható eredmény a beszélt köznyelv különböző változatainak sokszínű spektruma lesz.

HEIKKI PAUNONEN

Sprache und Identität

(Zur Entwicklungsgeschichte der finnischen Literatursprache)

Vor kurzem gedachte man des 100. Todestages von J. V. Schnellmann, dem Philosophen und Staatsmann, der einen wichtigen Beitrag zur Ausbreitung der finnischen Literatursprache geleistet hatte, wodurch das nationale Identitätsbewußtsein der Finnen wesentlich gestärkt wurde. Die vorliegende Arbeit würdigt diesen Prozeß. Sie behandelt auch die neuen Erscheinungen der finnischen Sprachgemeinschaft: die einheitliche Sprachnorm ist nicht mehr als Symbol der Nation zu betrachten, die Dialekte und Soziolekte spielen heute eine wichtige Rolle, individuelle Sprachvarianten werden höher eingeschätzt.

H. PAUNONEN